

EDEBİYAT VE İDEOLOJİ: AZERBAYCAN ŞİİRİNDE AĞA MUHAMMED ŞAH KAÇAR SEMBOLİZMİ

Doç. Dr. Afaq YUSİFİ

Öz: Edebiyat, kimi zaman ideolojik çatışmaların ve toplumsal mücadelelerin bir yansıması olurken, kimi zaman da bu süreçleri şekillendiren, eleştiren ya da tamamen bireysel, estetik ve hayali dünyalara yönelik bir ifade biçimi olarak karşımıza çıkar. Özellikle sembolizm, edebi eserlerde tarihî ve toplumsal olayları dolaylı bir anlatımla ele alarak, okura çok katmanlı anlamlar sunar. Bu makale, 20. yüzyılın ilk yarısında Azerbaycan şiirinde tarihî kahramanların işlenişini, özellikle Mikayıl Müşfik ve Ahmed Cavad'ın eserleri üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, tarihî kahramanların edebi eserlerdeki metaforik temsili ve bu temsillerin dönemin toplumsal ve siyasi gerçekliklerine nasıl yansıdığını ortaya koymayı hedeflemektedir.

Çalışmada, tarihî kahramanların şiirlerdeki yansımalarını incelemek için edebiyat eleştirisi ve tarihsel bağlam analizi yöntemleri kullanılmıştır. Özellikle Mikayıl Müşfik'in sosyalist realizm etkisi altındaki şiirleri ve Ahmed Cavad'ın "Sesli Kız" poemasında Ağa Muhammed Şah Kaçar sembolünün kullanımı analiz edilmiştir. A.F. Losev'in "inkorporatif düşünce" teorisi çerçevesinde, tarihî şahsiyetlerin modern şiirdeki metaforik anlatım gücü değerlendirilmiştir.

Araştırma sonuçları, Mikayıl Müşfik ve Ahmed Cavad'ın eserlerinde tarihî kahramanların sadece geçmişin bir yansıması olarak değil, aynı zamanda çağdaş siyasi baskılara ve toplumsal sorunlara yönelik bir eleştiri aracı olarak kullanıldığını göstermektedir. Müşfik, sosyalist realizm çerçevesinde toplumun ideallerini işlerken, bireysel özgürlük ve adalet temalarını da şiirlerine yansıtmıştır. A.Cavad ise "Sesli Kız" poemasında Ağa Muhammed Şah Kaçar temasını, Sovyet baskıcı rejimine dolaylı bir eleştiri aracı olarak kullanmış ve tarihî kahramanların cesaret ve direnişini halkın mücadele ruhunu diri tutmak için işlemiştir.

Makale, tarihî kahramanların sadece edebi bir tema değil, aynı zamanda dönemin siyasi baskılarına karşı bir direniş simgesi olarak öne çıktığını ortaya koymaktadır. Sanatçılar, tarihî kahramanların cesaret ve özgürlük mücadelesini, çağlarının ideolojik ve toplumsal koşullarına uyarlayarak, edebiyatın estetik bir direniş aracı olabileceğini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan edebiyatı, ideoloji, Sovyet, Ağa Muhammed Şah Kaçar, sembol.

LITERATURE AND IDEOLOGY: THE SYMBOLISM OF AGHA MOHAMMAD SHAH QAJAR IN AZERBAIJANI POETRY

Abstract: Literature is not only a reflection of ideological conflicts and social struggles but also a powerful tool that shapes and critiques these processes. Particularly, symbolism in literary works addresses historical and social events through an indirect narrative, offering readers multilayered meanings.

This article aims to analyze the portrayal of historical heroes in Azerbaijani poetry during

ORCID ID : 0000-0001-8621-850X

DOI : 10.31126/akrajourn.1655235

Geliş Tarihi : 10 Mart 2025 / Kabul Tarihi: 03 Mayıs 2025

*Gence Devlet Üniversitesi.

the first half of the 20th century, focusing specifically on the works of Mikayıl Müşfik and Ahmed Cavad. The study explores the metaphorical representation of historical figures in literary texts and examines how these representations reflect the social and political realities of the time.

The research employs literary criticism and historical context analysis methods to investigate the reflections of historical heroes in poetry. The study conducts a detailed analysis of Mikayıl Müşfik's poems under the influence of socialist realism and Ahmed Cavad's use of the Ağa Muhammed Shah Qajar theme in his poem "Sesli Kız". Using A.F. Losev's "incorporative thinking" theory, the study evaluates the metaphorical narrative power of historical and mythological figures in modern poetry.

The findings indicate that in the works of Mikayıl Müşfik and Ahmed Cavad, historical heroes are not merely echoes of the past but are also used as tools of critique against contemporary political pressures and social issues. Müşfik, within the framework of socialist realism, addresses societal ideals while also reflecting themes of individual freedom and justice in his poetry. Meanwhile, Cavad employs the Ağa Muhammed Shah Qajar theme in "Sesli Kız" as an indirect critique of the oppressive Soviet regime, portraying the courage and resistance of historical heroes to keep the spirit of the people's struggle alive.

The article concludes that historical heroes are not only literary themes but also emerge as symbols of resistance against the political oppression of the period. The artists demonstrate how the courage and struggle for freedom of historical figures can be adapted to the ideological and social contexts of their era, highlighting literature as a medium of aesthetic resistance.

Key Words: Azerbaijani literature, ideology, Soviet, Ağa Muhammed Shah Qajar, symbolism.

Giriş

Edebiyat, toplumların kültürel, sosyal ve politik dinamiklerini yansıtan; bireylerin duygu, düşünce ve deneyimlerini estetik biçimde ifade eden çok yönlü bir sanat dalıdır. Her zaman yalnızca bireysel anlatılarla sınırlı kalmayan edebiyat, kimi dönemlerde dönemin ideolojik atmosferini, toplumsal çatışmaları ve siyasi eğilimleri de bünyesinde barındırır. Bu bağlamda, edebiyat yalnızca "edebiyat için edebiyat" anlayışıyla değil, aynı zamanda "toplum için edebiyat" anlayışıyla da varlık kazanır. İdeoloji, belirli bir toplumsal grubun ya da toplumun dünya görüşünü, değerlerini ve hedeflerini şekillendiren düşünce sistemidir ve edebî eserler aracılığıyla geniş kitlelere aktarılabilir. Özellikle toplumsal gerçekçilik veya sosyalist realizm gibi yönelimlerde edebiyat, yalnızca bir anlatı biçimi değil, aynı zamanda ideolojilerin taşıyıcısı ve şekillendiricisi olarak işlev görür. Nitekim totaliter rejimlerde edebiyat sıkça ideolojik bir araç hâline getirilmiştir. Örneğin, Sovyetler Birliği'nde sosyalist gerçekçilik akımı, edebiyatı sosyalist idealleri yüceltmek, işçi sınıfının mücadelesini desteklemek ve resmî ideolojiyi yaymak amacıyla yönlendirmiştir.

Sembolizm, edebiyatta soyut kavramların somut imgelerle ifade edilmesine olanak tanıyan bir anlatım tekniğidir. Semboller, yüzeyde basit bir anlam taşıırken, derinlerde çok katmanlı ve soyut anlamlar barındırır. Sembolizm,

özellikle ideolojik eleştirilerin doğrudan ifade edilemediği baskıcı rejimlerde sıkça kullanılan bir tekniktir. Yazarlar, semboller aracılığıyla toplumsal ve politik eleştirilerini daha güvenli ve dolaylı bir şekilde aktarabilirler. Edebiyatta sembol, bir nesne, karakter, durum veya olayın kendisinin ötesinde daha derin ve soyut bir anlam taşıdığı edebi bir araçtır. Semboller, okuyucuya doğrudan ifade edilmeyen duyguları, fikirleri veya temaları dolaylı bir şekilde aktarmaya yardımcı olur. Genellikle metafor, alegori ve imgelemler birlikte kullanılarak eserin çok katmanlı bir anlam kazanmasını sağlar. Sembol, somut ile soyut arasında bir köprü kurar; edebi eserlerde karakterlerin, olayların veya mekânların altında yatan daha geniş toplumsal, kültürel veya psikolojik gerçeklikleri yansıtır. Edebiyatta semboller hem yazarın hem de okuyucunun yaratıcılığını harekete geçirir. Yazar, sembol aracılığıyla karmaşık duyguları ve düşünceleri ifade ederken, okuyucu da sembolün arkasındaki gizli anlamları keşfetmeye yönlendirilir. Bu durum, eserin çok yönlü yorumlara açık olmasını ve zamanla değişen anlamlar kazanmasını sağlar.

Edebiyat, ideolojiyi hem desteklemek hem de eleştirmek için sembolizm-den yararlanır. Özellikle sansür ve baskının yoğun olduğu dönemlerde, yazarlar ve şairler sembolik dil kullanarak eserlerine gizli anlamlar yüklerler. Edebiyat ve sembolizm, ideolojilere hem ayna tutar hem de eleştirinin kapalı yollarını açar. Semboller aracılığıyla edebi eserler hem açık mesajları hem de gizli eleştirileri aynı anda barındırarak okuyucuyu düşünmeye ve sorgulamaya davet eder. Böylece, edebiyatın estetik gücü ile ideolojilerin şekillendirdiği toplumsal gerçeklik arasında karmaşık ve çok katmanlı bir ilişki kurulur.

Edebiyat, yalnızca bireysel anlatımların değil, aynı zamanda ideolojik çatışmaların ve toplumsal mücadelelerin de bir aracı hâline gelebilmektedir. Özellikle toplumsal gerçekçilik ve sosyalist realizm gibi akımlar çerçevesinde, edebiyat ideolojiyi yaymak, desteklemek ya da eleştirmek amacıyla işlevsel bir güç kazanmıştır. İdeolojik olarak yoğun dönemlerde (örneğin, savaşlar, devrimler, otoriter rejimler) edebiyat, toplumların farklı kesimlerinin değerlerini, çıkarlarını ve fikirlerini savunur. Bu anlamda edebiyat, ideolojik savaşın bir alanı hâline getirilir. Totaliter rejimlerde, edebiyat, ideolojik propagandanın bir aracı olarak kullanılır. Bu tür rejimlerde, edebiyatın özgür bir alan yaratması zorlaşır çünkü edebiyat, devletin belirlediği doğrulara ve ideolojilere hizmet etmelidir. Edebiyat, tarihsel ve ideolojik bağlamdan koparılmadan incelendiğinde, toplumsal yapıyı, tarihsel gelişmeleri ve ideolojik dönüşümleri daha derinlemesine anlayabilmemizi sağlar. Edebiyat, tarihsel gerçekliği ve ideolojik mücadeleyi sadece yansıtan bir sanat değil, aynı zamanda bu süreçleri şekillendiren, yorumlayan ve bazen dönüştüren bir araçtır. Bu anlamda,

edebiyat tarihsel olayların ve ideolojik akımların hem yansıması hem de şekillendiricisidir.

Edebi eserlerde metafor kullanımı hem geçmiş anlatmanın hem de derin anlamlar yaratmanın etkili bir yoludur. Metaforlar, tarihsel olayları daha anlaşılır kılmak, sembolik anlamlar katmak ve toplumsal ya da bireysel duyguları ifade etmek amacıyla kullanılır. Metaforlar, tarihsel gerçeklikleri doğrudan betimlemek yerine, bu gerçekliklere dair farklı açılardan bakılmasına olanak tanır. Böylece, okuyuculara daha derin, çok katmanlı anlamlar sunar. Metaforlar, tarihsel olayları anlatırken, onları sadece objektif bir şekilde sunmak yerine, çeşitli anlam katmanlarıyla zenginleştirir. 20. yüzyılın başlarında gerçekleşen tarihî ve kültürel devrim, evrensel ideallerin dönüşümüne ve bireylerin manevi değerlerinin yenilenmesine neden olmuştur. Edebi eserlerde insan imgesinin yansıması, insan karakterinin “taşlaşmış” ve statik değer ölçütleri, yaşanan olaylara ve toplumsal ahlaka uyum sağlayan, dolayısıyla karakterin doğallık ve bireysellikten uzaklaşmasına yol açan unsurlar dinamik bir değişim sürecine girmiştir.

Geleneksel şiirin kahraman karakteri, M. M. Bahtin’in “şahıs-imge” ve S. N. Broytman’ın “sanatsal yaklaşım” kavramlarıyla yer değiştirmiştir. M. M. Bahtin’in “şahıs-imge” (persona-image) kavramı, edebi eserlerdeki karakterlerin sadece birer birey olarak değil, aynı zamanda ideolojik ve kültürel imgeler olarak ele alınmasını ifade eder. Bahtin’e göre “şahıs-imge,” karakterin hem bireysel hem de toplumsal yönlerini kapsar ve bu karakterler, yazarın ideolojik dünyasıyla eser içindeki diğer seslerin (farklı karakterlerin, anlatıcının, toplumun) etkileşiminden doğar. S. N. Broytman’ın “sanatın estetik modalitesi” kavramı, edebi eserlerde gerçeklik ile kurmaca arasındaki ilişkiyi ve yazarın dünyaya yönelik tutumunu ifade eder. Sanatsal modalite, eserin gerçeklik düzeyini, yazarın ve anlatıcının anlatılanlara karşı mesafesini, okurla kurulan ilişkiyi ve dil-üslup tercihlerini belirler. Örneğin, realizm yüksek gerçeklik modalitesine sahipken, fantastik anlatılar daha düşük gerçeklik modalitesi sergiler.

S. N. Broytman’ın “sanatsal yaklaşım” kavramı, edebi eserlerde gerçeklik ile kurmaca arasındaki ilişkiyi ve yazarın dünyaya yönelik tutumunu ifade eder. Sanatsal yaklaşım, eserin gerçeklik düzeyini, yazarın ve anlatıcının anlatılanlara karşı mesafesini, okurla kurulan ilişkiyi ve dil-üslup tercihlerini belirler. Örneğin, realizm yüksek gerçeklik yaklaşımına sahipken, fantastik anlatılar daha düşük gerçeklik yaklaşımı sergiler. Broytman’a göre sanatsal yaklaşım, eserin genel estetik yapısını ve okurda oluşturmak istenen etkiyi şekillendirir. (Broytman, 2004: 45)

20. yüzyıl edebiyatının edebî ve metodolojik yönelimi ne olursa olsun, insana ve insan imgesine olan ilgi azalmamış; aksine, bu ilgi daha da artmış ve insanın iç dünyasının kavranması sürecinde psikolojizm, edebî dilin kalıcı bir unsuru hâline gelmiştir. Bununla birlikte, tarihî, sosyal, felsefî ve estetik faktörlerin etkisiyle yeni sanatsal biçimler ortaya çıkmış ve bu biçimler özgün niteliklerle zenginleşmiştir.

Makalede, tarihî kahramanların şiirlerdeki yansımalarını incelemek için edebiyat eleştirisi, tarihsel bağlam analizi ve metaforik anlatım çözümlemesi gibi çeşitli yöntemler kullanılmıştır. Araştırma kapsamında, tarihî şahsiyetlerin edebi eserlerdeki kullanımı hem metin içi hem de metin dışı unsurlar dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Edebiyat eleştirisi yöntemi ile metinlerin yapısal özellikleri, dil ve üslup kullanımı, metaforlar ve sembolik anlatımlar analiz edilmiştir.

Özellikle Mikayıl Müşfik'in sosyalist realizm etkisi altındaki şiirleri üzerine yapılan incelemeler, şairin eserlerinde sosyalist idealleri ve bireysel özgürlük arayışlarını nasıl harmanladığını ortaya koymaktadır. Müşfik'in şiirlerinde toplumun kolektif bilincini yüceltirken, bireysel hak ve adalet vurgusunu da ihmal etmediği gözlemlenmiştir. Şairin, dönemin ideolojik baskıları altında bile insan hakları ve sosyal adalet temalarını metaforik imgelerle nasıl işlediği, edebi eleştiri yöntemiyle detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Bununla birlikte, Ahmed Cavad'ın "Sesli Kız" poemasında Ağa Muhammed Şah Kaçar temasının kullanımı, tarihî kahramanların sembolik bir direniş simgesi olarak nasıl işlev gördüğünü göstermektedir. Cavad, Ağa Muhammed Şah Kaçar figürünü sadece tarihî bir karakter olarak değil, aynı zamanda Sovyet baskıcı rejimine karşı halkın direniş ruhunu temsil eden güçlü bir sembol olarak kullanmıştır. Bu bağlamda, tarihî kahramanların eserdeki rolü hem dönemin politik koşullarını eleştirme hem de okuyucuya umut ve cesaret aşılamak amacıyla ele alınmıştır.

Makalede, A.F. Losev'in "inkorporatif düşünce" teorisi çerçevesinde, tarihî ve mitolojik figürlerin modern şiirdeki metaforik anlatım gücü de değerlendirilmiştir. Losev'in teorisine göre, inkorporatif düşünce, somut ve soyut kavramların bütünleşmesiyle ortaya çıkan çok katmanlı anlamları ifade eder (Losev, 1982; 46). Bu teori doğrultusunda, tarihî figürlerin modern şiirde yalnızca geçmişin birer temsili olarak değil, aynı zamanda çağdaş toplumsal ve politik eleştirilerin metaforik araçları olarak kullanıldığı sonucuna varılmıştır. Örneğin, Ağa Muhammed Şah Kaçar figürü, sadece bir tarihî şahsiyet değil, aynı zamanda Sovyet rejiminin baskılarına karşı halkın direncini ve özgürlük mücadelesini simgelemektedir. Makale, tarihî kahramanların edebi eserlerde

nasıl işlenmesi gerektiğine dair hem teorik hem de pratik bir çerçeve sunmakta, sembolizmin ve metaforik anlatımın edebiyatta ideolojik mesajların aktarımındaki rolünü vurgulamaktadır.

1. Azerbaycan Şiirinde Tarihî Temaların İdeolojik Boyutları

Edebiyat ile ideoloji arasındaki ilişki, derin ve çok yönlü bir etkileşim alanı oluşturur. Edebiyat, doğası gereği ideolojik bir araç olmasa da farklı dönemlerde ve bağlamlarda çeşitli kişi, grup ya da iktidar yapıları tarafından ideolojik amaçlara hizmet edecek şekilde yönlendirilmiştir. Toplumsal yapılar, kültürel değerler, inançlar ve ideolojik söylemler edebî metinlerde yalnızca yansıtılmakla kalmaz; kimi zaman bu unsurlar sorgulanır, dönüştürülür ya da eleştirel bir bakışla yeniden inşa edilir. İdeoloji, bir toplumun dünyayı algılama biçimini, değer yargılarını ve toplumsal düzen arayışlarını belirleyen düşünsel bir çerçeve olarak tanımlanabilir. Edebiyat ise, bu düşünsel çerçevenin taşıyıcısı olabileceği gibi, onu dönüştüren ya da karşısında konumlanan bir ifade alanı da olabilir.

Tarihsel olarak, edebiyat çoğu zaman ideolojilerin propagandasını yapmak ve toplumu belirli bir yönelime doğru şekillendirmek amacıyla kullanılmıştır. Bu durum, özellikle totaliter rejimler ve ideolojik sistemlerin hâkim olduğu dönemlerde belirginleşmiştir. Sosyalist rejimlerde, ideolojik metinler üretmek, şairler ve yazarlar için bir zorunluluk hâlini almıştır. Sovyetler Birliği'nde, sosyalist gerçekçilik akımının etkisiyle edebiyat, toplumu Sovyet ideolojisi doğrultusunda şekillendirmeyi hedeflemiştir. Devrimci kahramanlık, işçi sınıfının zaferi ve Sovyet halkının birleşik gücü gibi temalar, edebiyatın odak noktası hâline gelmiştir. Bu süreçte edebiyat, sadece bir sanat biçimi değil, aynı zamanda politik ve ideolojik bir misyon üstlenmiştir (Həbibbəyli, 2019: 308).

Bununla birlikte, edebiyat, ideolojiye karşı bir direnç alanı olarak da işlev görmüştür. Özellikle baskıcı rejimlerin varlık gösterdiği dönemlerde, edebiyat özgürlük ve eleştiri aracına dönüşerek, egemen ideolojilere karşı muhalefet biçimleri geliştirmiştir. Sovyet dönemi gibi ideolojik baskıların yoğun olduğu ortamlarda, şairler ve yazarlar kendilerine dayatılan normlara karşı estetik bir direnç sergilemişlerdir. Bu direnç, genellikle sembolik ve metaforik bir dil aracılığıyla ortaya çıkmış, açıkça dile getirilmeyen eleştiriler bu şekilde gerçekleştirilmiştir. Sovyet dönemi Azerbaycan şiirinde, bazı şairler tarihî figürler ve ulusal semboller kullanarak, Sovyet ideolojisinin baskılarından kaçınmaya ve ideolojik söylemleri sorgulamaya çalışmışlardır. (Əhmədli, 2024: 18)

Sovyetler Birliği'ndeki ideolojik uygulamaların en ilginç olanlarından biri de edebî eserlerdeki tiplerin “edebî mahkeme” adı verilen özel mahkemelerde yargılanmasıdır (Buran, 2020: 253). “Edebî Mahkeme, genellikle bir başkanın

yönetiminde; iki üye hâkim, bir kâtip, bir ya da iki savcı ile savunmayı üstlenen kişilerden oluşan bir yapıya sahipti. Mahkemeler, önceden yapılan duyuruların ardından, ilgili oyunun sahnelenmesinden sonra seyirci önünde icra edilirdi. Bu süreçte, yargılanan edebî karakter ya da karakterler değerlendirmeye tabi tutulur; bazıları suçlu bulunarak edebî alandan dışlanırken, bazıları ise aklanarak kabul görürdü. Bu uygulama, edebiyatın estetik ve etik değerlerini sorgulayan simgesel bir mahkeme işlevi görürdü” (Qasimov, 2012: 48).

Pierre Macherey, “Edebiyat ideolojiyi kullanarak ona meydan okur” diyerek, edebiyatın ideolojiden tamamen bağımsız olamayacağını savunur. Macherey’e göre, edebi eserler, ideolojinin etkisiyle şekillenirken, aynı zamanda bu ideolojiyi eleştirme ve sorgulama işlevini de üstlenir. Edebiyat, ideolojinin biçimlediği bir alan olmanın ötesine geçerek, ona karşı eleştirisel bir yaklaşım geliştirebilir ve toplumsal değişim için bir araç olabilir (Macherey, 1978: 133). Sovyet döneminde Azerbaycan edebiyatında büyük bir dönüşüm süreci başlatmıştır. 1917'deki Rus Devrimi'nin ardından Azerbaycan, 1920'de Sovyetler Birliği'ne katılmış ve bu durum toplumsal yapıyı derinden etkilemekle kalmamış, edebiyatın da yönünü belirlemiştir. Sovyet yönetimi, sosyalist gerçekçilik akımını benimseyerek edebiyatı ve sanatı ideolojik bir araç hâline getirmeyi hedeflemiştir. Edebiyat; halkı eğitmek, Sovyet ideolojisini benimsetmek ve sosyalist değerleri yaymak için önemli bir araç olarak şekillendirilmiştir.

Sovyet döneminde milli düşünceli aydınların tarihî rolleri göz ardı edilmiştir. Bu bilinçli politika sonucunda, yıllar boyunca edebiyat ve kültür hayatının gerçek yüzü halktan gizlenmiş veya çeşitli çarpıtmalarla tek yönlü bir biçimde sunulmuştur. 1920'deki Bolşevik işgaliyle birlikte, edebi düşünce ve ideolojide kendini gösteren kaba sosyalizm, millî bilinci ve uyanışı yok etmiştir. Bolşevikler, eski düzeni tamamen yıkmak ve bu yıkıntıların üzerinde yeni bir dünya kurmak istemiştir. Sanat ve edebiyat, tarihte benzeri görülmemiş bir düzeyde politik ve ideolojik baskıya maruz kalmıştır. Şairlerin, yazarların ve bilim insanlarının Azerbaycan halkının geçmişi ve sosyalist sistemin gerçekleri hakkında konuşma girişimleri acımasızca engellenmiştir. Marksizm'in ilkelelerinden sapmaya yönelik her türlü ifade, hapis cezası ya da infazla sonuçlanmıştır. (Musalı, 2024: 654).

Sovyetler Birliği'ne katıldıktan sonra Azerbaycan'da kültürel alanda da köklü değişiklikler yaşanmıştır. “Sovyet sansürü ve özellikle de Stalin döneminde millî şairlerin büyük bir kısmı kurşuna dizilmiş, bazıları sürgün edilmiş, edebî meclisler ise kapanmıştı. Sovyet ideolojisinin propaganda aracı olan edebiyat örnekleri, özellikle de şiir hece ve serbest vezni ile yazılıyordu. Edebiyat şekilce millî, içerik itibarıyla sosyalist edebiyata dönüşmüştü” (Musalı,

2023: 776). Sovyet rejimi, Azerbaycanlı şair ve yazarlardan devrimci kahramanlık, proletaryanın zaferi ve Sovyet halkının başarılarını öne çıkaran eserler üretmelerini beklemiştir. Ancak sosyalist gerçekçilik sadece toplumsal yapıyı idealize etmeyi değil, aynı zamanda halkı bu yeni düzenin değerlerine inandırmayı da hedeflemiştir. Şairler ve yazarlar, bu ideolojik zorunluluklarla karşı karşıya kalmış, bu da onları biçimsel ve içerik açıdan önemli bir baskıya sokmuştur (Həsənov, 1991: 88).

Sovyet yönetiminin dayatmaları, Azerbaycan edebiyatında önemli bir biçim ve içerik baskısı oluşturmuş, şairlerin çoğu, bu ideolojik çerçeveye uyan eserler üretmek zorunda kalmışlardır. Bu baskılar, şairleri estetik ve ideolojik açıdan direnişe zorlamış, sonuçta bazen sembolik ve metaforik bir dil kullanmaya yönlendirmiştir. Sosyalist gerçekçilik, sadece olumlu kahramanlar ve toplumsal başarı öykülerinin vurgulanmasını istemiştir. Bu durum, şairlerin yalnızca devletin belirlediği temalar etrafında eser vermelerini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda birçok yazarın daha derin anlamlar taşıyan sembolizm ve alegori gibi estetik yöntemlere başvurarak ideolojik ve sanatsal direnişlerini ortaya koymalarına yol açmıştır (Əhmədli, 2024: 19).

Azerbaycan şiirinin tarihsel arka planı hem Sovyet ideolojisinin hem de Azerbaycan'ın millî kimliğinin etkisiyle şekillenmiştir. Sovyetler Birliği'nin sosyalist yapılandırmaları, Azerbaycan edebiyatındaki tarihî şahsiyetlerin kullanımı ve toplumsal gerçekliğin tasvirinde derin etkiler bırakmıştır. Azerbaycanlı şairler, ulusal kimliği ve halkın tarihini korumak adına bazen ideolojik baskılara karşı bir estetik direniş sergilemişlerdir. Bu direniş, eserlerinde tarihsel figürlerin sembolik bir şekilde ele alınması ve halkın kültürel değerlerinin savunulması gibi biçimlerde ortaya çıkmıştır. Sovyet dönemi Azerbaycan şiiri, karmaşık bir ilişki ağı içinde şekillenmiştir. Şairler, Sovyet ideolojisinin baskısı altında eser verirken, aynı zamanda ulusal kimliklerini ve toplumsal hafızalarını koruma çabası güderek, bu baskılara karşı farklı stratejiler geliştirmişlerdir. Bu dönemdeki eserler, yalnızca bir ideolojik ürün değil, aynı zamanda Azerbaycan halkının kültürel ve tarihsel mirasını yansıtan, derin anlamlar taşıyan edebî metinler olarak önemli bir yer tutmaktadır.

Azerbaycan Şiirinde Ağa Muhammed Şah Kaçar Sembolizmi

XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan edebiyatı, tarihî temaların giderek daha fazla işlenmesiyle zenginleşmiş ve bu eserler toplumsal, kültürel ve siyasal açıdan derin etkiler yaratmıştır. 1900-1920 yılları arasındaki dönemde tarihî temalar, ulusal kimliğin güçlendirilmesi, halkın tarihî hafızasının korunması ve toplumsal yapının eleştirel bir biçimde sorgulanması gibi önemli konularla yoğunlaşmıştır. 1930-1950 yıllarında ise, bu entelektüel hareketlilik,

Azerbaycan'ın kendine has toplumsal ve kültürel bağlamına dayanarak daha da belirginleşmiş ve tarihî olaylar, kahramanlar, karakterler üzerinden toplumsal eleştiri ifade edilmiştir. Bu dönemdeki eserler, geçmişin çeşitli yorumlarını günümüzle bağdaştırarak, ulusal kimliği pekiştirme, halkın ortak belleğini yeniden inşa etme ve kültürel sürekliliği sürdürme konusunda önemli bir işlev görmüştür.

1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay anlaşmaları, Azerbaycan'ın siyasi ve kültürel yapısında köklü değişikliklere yol açmış, toprakların ikiye bölünmesine neden olmuştur. Bu anlaşmalar, Azerbaycan halkı için büyük acıların başladığı kritik dönüm noktalarıdır. Azerbaycan'ın kuzeyi Rus İmparatorluğu'na, güneyi ise Kaçarlar'a bağlanmış ve bu durum, halkın birliğini parçalayarak sosyal ve kültürel yapıyı derinden etkilemiştir. Bu olaylar, Azerbaycan edebiyatında geniş bir yer bulmuş, halkın yaşadığı bölünmüşlük, kayıplar ve sürgünler gibi trajediler, birçok edebî eserin teması olmuştur. Özellikle “Kara-bağname”ler, bu trajedileri anlatan eserlerin başında gelerek halkın hafızasında kalıcı izler bırakmıştır. Ardından, bu tarihî travmaların izlerini süren yazarlar, Kaçarlar'ın yönetimini ve onların ideolojik yapısını sorgulayan çok sayıda eser ortaya koymuşlardır. Bu eserlerde, halkın yaşadığı zorluklar, işgalin acıları ve Kaçarlar'ın otoriter yönetimi eleştirilmiştir.

Kaçar hanedanının saltanat dönemi, Türk yönetiminin son evresini oluşturmuş ve Kaçar şahları, kökenlerinin Türk soyundan geldiğinin bilincinde olarak bu kimlikleriyle gurur duymuşlardır (Musalı, 2018: 131). Kaçarlar, edebî ve kültürel alanda önemli bir iz bırakmış bir hanedan olarak öne çıkmaktadır. Diğer Türk halklarında, hanedan üyelerinin tezkire yazma geleneğine rastlanmazken, Kaçarlar bu konuda bir fark yaratmışlardır. Kaçar hanedanına ait 9 şahzade (Mahmud Mirza, Seyfüddöve Sultan Muhammed Tağı, Behmen Mirza, Hülaku Mirza, Hudaverdi Han, Muhammed Bağır Han, Haydarqulu Mirza, Muhammedkulu Mirza ve Ali Rıza Mirza), Farsça yazdıkları 11 tezkire ile tezkirecilik alanına önemli katkılarda bulunmuşlardır (Musalı, 2014: 180). Ancak Sovyet dönemi Azerbaycan şiirinde özellikle Ağa Muhammed Şah Kaçarlar genellikle olumsuz bir biçimde tasvir edilmiştir. Sovyet ideolojisinin etkisiyle, Kaçarlar'ın yönetimi, halkı sömüren ve baskıcı bir rejim olarak yansıtılmış; bu olumsuz imaj, dönemin edebiyatında pekiştirilmiştir. Sarayda ve ordu kademelerinde Türkçe'nin hâlâ konuşuluyor olması ve Türklerin yöne timdeki etkisi devam etse de bu ideolojik bakış açısı, Kaçarlar'ı halkın düşmanı ve ulusal uyanışa engel bir güç olarak sunmuştur.

Ağa Muhammed Şah Kaçar (1741/42-1797), Kaçar devletinin bütünlüğünü sağlama ve güçlendirme konusundaki azimli çabaları ve üstün siyasi zekâsıyla

tarihin en bilge hükümdarlarından biri olarak anılmaktadır. Onun zorlu yaşamı, mücadelesi ve hükümdarlık dönemi, tarihçiler, yazarlar ve şairler tarafından sıkça işlenmiş ve pek çok esere ilham kaynağı olmuştur. Ancak, Sovyet döneminin ideolojik baskıları ve propaganda politikaları nedeniyle Ağa Muhammed Şah Kaçar'ın kişiliği birçok eserde yanlış bir şekilde yansıtılmıştır. Bu dönemdeki eserlerde, o genellikle zalim "İran şahı" olarak, işgalci bir hükümdar olarak tasvir edilmiştir. Ağa Muhammed Şah, sadece olumsuz bir şekilde betimlenmekle kalmamış, aynı zamanda metaforik olarak totaliter rejimler, baskıcı yönetimler ya da olumsuz tarihî figürler ile ilişkilendirilmiştir. Sovyet ideolojisinin "böl ve yönet" stratejisi gereği, Kaçar'ın Azerbaycan-Türk kimliği göz ardı edilerek "İran şahı" kimliği ön plana çıkarılmış ve bu önemli devlet adamı tarihsel gerçeklerden uzak bir şekilde değerlendirilmiştir. Ağa Muhammed Şah'ın Azerbaycan'ın kültürel ve siyasi bütünlüğüne yaptığı katkılar, Sovyet tarih yazımında kasıtlı olarak görmezden gelinmiş ve şahsiyeti sistemli bir şekilde itibarsızlaştırılmaya çalışılmıştır.

Mikayıl Müşfik Şiirinde Tarihî Temaların Yansımaları

Mikail Müşfik (1908-1938) Azerbaycanlı şair, çevirmen ve eğitimcidir. 1934'te Azerbaycan Yazarlar Birliği'ne üye olmuş ve "Azernesr"de editörlük yapmıştır. Azerbaycan şiirinin gelişiminde önemli bir rol oynayan Müşfik, sevgi ve güzelliği ele alan şiirlerinin yanı sıra sosyal ve kültürel konulara da değinmiştir. Stalin dönemi baskılarının kurbanı olarak 1938'de kurşuna dizilmiştir (Müşfiq, 2018: 18).

Mikayıl Müşfik'in eserlerinde sosyalist realizmin etkisi belirgin bir şekilde hissedilmektedir. Sosyalist realizmin metodolojisi, özellikle 1930'larda Sovyetler Birliği'nde edebiyat ve sanatın şekillendirilmesinde önemli bir yer tutuyordu. Bu metodun temel gereksinimlerinden biri, toplumsal gerçekliğin bir doğru şekilde yansıtılmasıydı (Ələkbərli, 1936: 33). Ancak burada "doğru" ve "düzgün" olma kavramları, ideolojik bir çerçeveye dayanıyordu; bu da dönemin ideolojisine, özellikle de Sovyet yönetiminin taleplerine uygun şekilde hayatın sunulması gerektiği anlamına geliyordu. Müşfik, bu ideolojik gereksinimlere oldukça dikkat etmiş ve eserlerinde sosyalist toplumun değerlerini yansıtmayı amaçlamıştır. Fakat onun sanatı sadece ideolojinin bir yansıması olmaktan öte, dönemin zorluklarına, toplumun sancılı dönüşüm süreçlerine ve bireysel trajedilere dair derinlikli bir bakış sunmaktadır. Müşfik'in eserleri, sosyalist realizmin öngördüğü halk kahramanlarını, işçi sınıfının mücadelesini ve kolhoz yaşamını idealize etmekle birlikte, insanın içsel dünyasına, bireysel çelişkilerine ve toplumla olan ilişkilerine dair de anlamlı bir çözümleme yapar. Örneğin, Müşfik'in şiirlerinde ve diğer yazılarında, halkı "doğru bir şekilde"

yansıtma çabası içinde, zaman zaman bireysel duygular ve toplumun bireye dayattığı baskılar arasındaki gerilimlere yer verilir. Bu gerilim, dönemin sosyalist düşüncesine rağmen, bireyin içsel dünyasının bir şekilde ifade bulması gerektiği gerçeğini ortaya koyar. Müşfik'in edebî dili, ideolojik bağlamın ötesine geçerek, insan doğasının evrensel çatışmalarını yansıtma çabası gösterir.

Aynı zamanda, Müşfik'in eserlerinde sosyalist realizmin toplumu dönüştürme arzusunun ne kadar güçlü olduğu, ancak bunun yanındaki bireysel ve toplumsal sorunlarla birlikte nasıl bir çatışmaya dönüştüğü de dikkat çekicidir. Müşfik, dönemin ideolojik ve sanat baskıları altında eserlerine halkçı, kolektivist öğeleri katarken, bir yandan da bireysel özgürlük, insan hakları ve adalet gibi evrensel temaları dile getirmeyi başarmıştır. Bu, onun sadece bir dönemin sanatçısı olmakla kalmadığını, aynı zamanda insanlık durumunu anlamaya çalışan bir sanatçı olduğunu da gösterir. Böylece Müşfik'in eserleri, sosyalist realizmin ideolojik çerçevesine uygun olarak halkı ve toplumu yüceltmekle birlikte, aynı zamanda bireysel özgürlük ve insani değerlerin de savunucusu olur. Bu bağlamda, Müşfik'in sanatı, dönemin taleplerine uygun bir şekilde halkı anlatırken, insan doğasının evrensel yönlerini de dışlamamayı başaran bir yapıya sahiptir.

Mikayıl Müşfik'in eserleri, sosyalist realizminin taleplerine uygun bir biçimde yazılmakta olup, bu eserler onun edebî amaçlarını ve toplumsal eleştirilerini anlamada önemli ipuçları sunmaktadır. Müşfik, ideolojik olarak sosyalist realizmi yansıtan eserler verirken, aynı zamanda daha derin bir toplumsal ve tarihsel eleştiri dilini de kullanmaktadır. Bununla birlikte, Müşfik'in yazdığı eserlerde sadece ideolojik bir hizmet düşüncesinin ötesinde, dönemin baskıcı atmosferine ve toplumsal yapısına yönelik bir eleştiri gizlidir. Birinci ihtimal olarak, Müşfik'in gerçekten de sosyalist ideolojiye hizmet etmek amacı güttüğü iddia edilebilir. Ancak, "Oku, tar" ve "Hayat sevgisi" gibi eserlerine baktığında, bu tür eserlerin sosyalist ideolojiyi doğrudan yücelten eserler olmadığı anlaşılmaktadır. Bu eserler, halkı ve yaşamı gerçekçi bir biçimde yansıtırken, aynı zamanda bireysel duyguları, halkın içsel dünyasını ve bireylerin toplumsal bağlamda yaşadığı zorlukları da gözler önüne serer. Bu durum, Müşfik'in eserlerine yalnızca ideolojik bir bakış açısıyla yaklaşmanın yetersiz olduğunu gösterir. Eserlerinde, sosyalizmin gerektirdiği kalıplar içinde yer alsa da toplumsal değişimin ve insanın içsel dünyasının izlerini bulmak mümkündür. İkinci ihtimal ise, Müşfik'in sosyalist ideolojiyi sadece bir araç olarak kullandığı yönündedir. Bu durumda, yazar sosyalist realizmin taleplerini yerine getirirken, aslında yakın geçmişin tarihsel olaylarına ve toplumsal yapısına yönelik ince eleştirilerde bulunuyordu. Müşfik, sosyalist ideolojiye uygun

görünse de aslında yaşadığı dönemin zorluklarını ve çelişkilerini metaforik bir biçimde eserlerine taşımıştı. Esasında, o dönemdeki ideolojik baskıları ve toplumsal yapıyı gizli bir biçimde eleştiren bir dil kullanıyordu. Özellikle “Üç-den biri” gibi eserlerinde, sosyalist devletin uygulamaları ve halkın yaşadığı zorluklar, bireysel dramalar ve toplumsal eleştirilerle birleşir. Buradaki yaklaşım, sosyalist ideolojiyi savunuyor gibi görünse de eserlerin derinlemesine incelenmesi, yazarın yaşadığı dönemin baskıcı koşullarına yönelik bir tespit ve eleştiri sunduğunu gösterir.

Mikayıl Müşfik’in sosyalist realizme uygun eserler yazarken, bir yandan dönemin ideolojisine hizmet etmeyi amaçlasa da diğer yandan içsel bir toplumsal eleştiri ve geçmişin tarihsel süreçlerini metaforik bir biçimde yansıtarak daha derin bir anlam yaratmaya çalışmıştır. Bu durum, onun sadece ideolojik bir sanatçı olmadığını, aynı zamanda toplumsal gerçekliği ve bireysel insanın durumunu sorgulayan bir yazar olduğunu ortaya koymaktadır.

Unutmadıq Qarabağda

Qacarın qarşısında

Lalə kimi sallanan

Qanlı-qanlı başları. (Müşfik, 1972: 216).

Mikayıl Müşfik’in eserlerinde, özellikle yeni kurulan sosyalist toplumun yüceltilmesi amacıyla yazdığı eserlerde, geçmişin karanlık dönemlerine, örneğin Ağa Muhammed Şah Kaçar’ın “işgalci” siyasetine dolaylı olarak atıfta bulunması dikkat çekicidir. İlk bakışta, sosyalist bir toplumun ideolojik gerekliliklerine uygun olarak yazdığı bir eserde, geçmişin işgalci rejimlerine ve bu rejimlerin yıkıcı etkilerine yer verilmesi tuhaf bir durum gibi görünebilir. Ancak, burada Müşfik’in kullandığı dilin ve sembolizmin derinlemesine bir anlam taşıdığı anlaşılmaktadır.

Müşfik’in Kaçar yönetimini hatırlatması, aslında doğrudan bir tarihsel referans olmaktan çok, dönemin toplumsal ve politik yapısının bir eleştirisi olarak karşımıza çıkar. Eserlerinde, Kaçarların işgalci politikalarına, halkın özgürlüğünü ve bağımsızlığını tehdit eden bir güç olarak yer vererek, 1917 sonrası Azerbaycan’da uygulanan Bolşevik yönetimi ve onun baskıcı politikalarını metaforik bir biçimde eleştirmektedir. Kaçarlar, bir anlamda, “halkın özgürlüğünü kısıtlayan” ve “halkı dışlayan” bir gücü temsil ederken, Bolşevik rejimi de benzer şekilde Azerbaycan’ın iç politikasını denetim altına almış ve halkın bağımsızlık çabalarını bastırmıştır.

Bu metaforik anlatım, M. Müşfik’in eserlerinde toplumsal baskıların ve halkın yaşadığı acıların sembolize edilmesinde kullanılan önemli bir araçtır.

Ağa Muhammed Şah Kaçar’ın “işgalci politikalarına” yapılan gönderme, aslında Azerbaycan’ın 1920 işgali sonrası yaşadığı ideolojik ve toplumsal

kırılmayı, halkın özgürlüğü ve bağımsızlık için verdiği mücadelenin nasıl baskı altına alındığını anlatan bir sembol hâlini alır. Müşfik, bu şekilde hem geçmişin karanlık dönemlerine hem de o dönemin devamı niteliğinde olan Sovyet baskılarına karşı bir eleştiri yapmış olur. Bu yaklaşım, onun eserlerinde yalnızca ideolojik bir yansıma değil, aynı zamanda bir halkın yaşadığı tarihsel travmaların, acıların ve baskıların edebî bir şekilde dile getirilmesi olarak da okunabilir.

*Hər axına keçid olduq,
Yaş süzməkdən yorulduq,
Əridi həyatımız
Ağımız, bayatımız.* (Müşfiq, 1972: 216).

Dizeler aynı şiiirden alınmıştır ve Kaçar “işgalinin” sonuçlarını anlatmak için kullanıldığını çağrıştırmaktadır. Ancak, burada ilginç bir şekilde, “Oku, Tar” şiiirinin etkisi görülmektedir. “Oku, Tar”, Müşfik’in, dönemin toplumsal ve kültürel çelişkilerine duyduğu derin eleştiriye yansıttığı bir şiiirdir. Bu şiiir, tarihin acı hatıralarını simgelerken, aynı zamanda bir toplumsal direnişin, bir uyanışın ve yeniden doğuşun işaretidir. Şair, Kaçar “işgali”nin tarihsel izlerini hatırlatmakla, halkın geçmişteki acılarına, kayıplarına karşı duyduğu isyanı, zamanın acı gerçekleriyle örtüştürür. Bu noktada, “Oku, Tar” şiiirinin temalarıyla benzer bir yapı sergileyen dizeler, M. Müşfik’in yalnızca geçmişi değil, aynı zamanda Sovyetler dönemiyle ilgili eleştirilerini de metaforik bir dille ifade ettiğini gösterir.

Samed Vurğun’un 1935 yılında yazmış olduğu “Şairin Ölümü” şiiirindeki bazı dizeler, o dönemin edebî ve ideolojik baskılarına karşı edebiyatın, özellikle şairlerin ve sanatçıların yaşadığı zorlukları yansıtır:

*Dedin ki, türk dili, türk şeri gərək
Böyük bir ölkəyə qanad gərərək,
Üfüqdən üfüqə çapsın atını.
Əziz bir ölkənin xatiratını
Verməyək dağdan, vuran əllərə,
Doğma sənət gərək bizim ellərə.* (Vurğun, 2004:189)

Bu dizeler, şiiirin orijinal bağlamından koparıldığında, yalnızca Kaçar “işgali”ne dair bir ifade olarak kalmaz, aynı zamanda Azerbaycan dilini, kültürünü ve millî kimliğini yok etmeye çalışan Sovyet Bolşevik işgaline karşı güçlü bir itiraz olarak da okunabilir. Şair, bir yandan Kaçar “işgali”nin yaratmış olduğu tahribatı dile getirirken, diğer yandan, Sovyetler Birliği’nin dayattığı totaliter rejimle Türk milletinin tarihsel ve kültürel mirasına karşı işlenen benzer bir suçu işaret eder. Bu durum, şairin hem geçmişin acılarına hem de güncel siyasi koşullara karşı gösterdiği derin tepkisini yansıtır.

Ahmed Cevad Şiirinde Tarihî Sembolizm

Ahmed Cavad (1892-1937), Azerbaycan edebiyatı ve düşünce tarihinde derin izler bırakmış önemli bir şair ve yazardır. Bağımsızlık şairi olarak kendine özgü bir yer edinmiş ve edebi üslubuyla Azerbaycan edebiyatının gelişimine büyük katkılar sağlamıştır. Aynı zamanda Azerbaycan Millî Marşı'nın söz yazarı olarak, ülkesinin bağımsızlık mücadelesini ve vatan sevgisini en güçlü şekilde dile getiren isimlerden biri olmuştur. “Çırpınırdı Karadeniz” gibi diller ezberi olan şiirlerinden birinde de halkının özgürlük ve bağımsızlık tutkusunu yansıtmıştır (Cavad, 2022: 27). Şairin eserleri, sadece bireysel bir sanatçı olmanın ötesinde, dönemin toplumsal ve siyasal koşullarını derinlemesine ele alarak, halkının millî kimliğini, bağımsızlık arzusunu ve özgürlük mücadelesini yüceltmıştır. Azerbaycan'ın devlet simgelerini şairane bir dille tasvir ederek, halkının millî bilincini uyandırmaya yönelik bir edebî dil geliştirmiştir. Onun şiirlerinde, özgürlük ve bağımsızlık idealleri, halkın geleceğine dair umut ve inançla birleşir. Ahmed Cavad, yaşamı boyunca toplumsal ve siyasal olayların merkezinde bulunmuş ve bu olayları eserlerine derin bir şekilde işlemiştir. 1930'ların zorlu ve baskıcı atmosferinde Sovyet totalitarizmi tarafından hedef alınmış, şairin yaşadığı zorluklar, onun eserlerinde daha da belirginleşen bir eleştirel yaklaşım ve direniş teması oluşturmuştur. Sonunda, 1930'lar da Sovyet hükümeti tarafından kurşuna dizilmiştir (Buran, 2010: 78).

Ahmed Cavad, yalnızca bir şair değil, aynı zamanda çağdaş Azerbaycan edebiyatının önemli bir düşünürüdür. Eserleri hem dönemin tarihsel bağlamında hem de çağdaş Azerbaycan edebiyatında derin etkiler bırakmış ve bu etkiler, onun adını kalıcı bir şekilde edebiyat tarihine kazandırmıştır.

A.F. Losev'in inkorporatif düşünce teorisi, insan zihninin soyut düşünceleri ve sembollerle ilişki kurma biçimini anlamada önemli bir kavramdır. “İnkorporatif düşünce”, doğrudan duyuşal algılardan öte, sembolik anlamların, işaretlerin ve simgelerin zihinde birleşerek bir bütün oluşturduğu bir düşünme tarzını ifade eder. Bu düşünce tarzı, insanın dünya ile etkileşimini yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda kültürel ve sembolik düzeyde anlamlandırmasına olanak tanır. Losev'in inkorporatif düşünce teorisi, sembolizmin ve simgesel anlamların toplumlar arasındaki iletişimde, bireylerin ve kültürlerin dünyayı nasıl algıladıklarını açıklamada kritik bir rol oynar. Bu düşünce teorisi, bir nesnenin veya kavramın yalnızca fiziksel gerçekliğiyle değil, onun sembolik yüküyle de anlam kazanması gerektiğini savunur (Losev, 1982: 77).

Losev'in inkorporatif düşünceyi açıklarken kullandığı anahtar kavramlardan biri “simgesel anlamlar”dır. Bu simgeler, soyut düşünceler ve duygularla doğrudan bağlantı kurar. Bu teori, özellikle edebiyat ve sanat alanlarında, sem-

bolizmin, metaforların ve alegorilerin nasıl işlendiğini anlamada önemli bir araçtır. Losev'in bakış açısına göre, insanlar sadece mantıklı düşünme sürecine dayalı kararlar almazlar; aynı zamanda kültürel semboller, mitolojik öğeler ve toplumsal simgeler aracılığıyla dünyayı ve kendilerini anlamlandırırılar. A.F. Losev'in inkorpatif düşünce teorisi, toplumsal ve bireysel bilinç düzeyinde sembolizmin ve simgelerin nasıl işlemekte olduğunu ve insanların soyut düşüncelerle dünyayı anlamlandırma yollarını derinlemesine açıklar (Losev, 1982: 72). Bu bakış açısı, özellikle kültürel ve toplumsal bağlamlarda, sembolizmin gücünü ve insanların bu sembollerle kurduğu duygusal bağları vurgular. Ahmed Cavad, Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesi sürecinde, vatanına duyduğu derin sevdâyı ve halkının çektiği acıları çeşitli eserlerinde sembolik bir biçimde işlemeye devam etmiştir. Bu eserler arasında en dikkat çekenlerden biri, “Sesli Kız” (1928-1929) adlı poemasıdır (Cavad, 1991: 128-145). Eser, ideolojik ve sanat derinliğiyle dikkat çekerken, aynı zamanda belirgin toplumsal ve siyasi mesajlarıyla da güçlü bir etki yaratmaktadır. Eser, zarif bir kızın, güzel sesi ve ince ruhuyla kalplerdeki sonsuz duyguları nasıl canlandırdığını anlatan bir anlatımla başlar. Bu kızın içsel dünyasında ortaya çıkan duygu yoğunluğu, sadece bireysel bir melodi değil, aynı zamanda toplumsal bir yankı uyandıran bir çılgılık gibidir. Her bir sözcük, tıpkı bir melodinin notaları gibi hem içsel hem de toplumsal bir rezonans yaratır. Şair, bu kızın içindeki evrensel duygularla, toplumun duyarsızlaştığı, sınırlı bakış açılarına karşı bir direniş ortaya koyar ve onu yücelterek toplumsal değişim için bir umut ışığı olarak sunar. Poemanın betimlemeleri, kanlı bir savaşın ardından ülkenin işgal edilmesini ve yabancı güçlere boyun eğdirilmesini gözler önüne serer. Yenik düşen Azerbaycan'ın eski yetkilileri ve din adamları, yeni iktidarın karşısında her türlü yalakalığa ve alçaklığa başvurmakta, mevcut konumlarını koruyabilmek ve eski yaşam standartlarını sürdürmek için her yolu denemektedirler. Bu durum, halkın bağımsızlık ve özgürlük umutlarını kaybettiği bir ortamda, bir vatan evladının cesur müdahalesiyle değişir. Poemanın kahramanı Sara, zalim bir hükümdarın tiranlığını sona erdirmek için cesur bir adım atar. Güzel sesiyle tanınan bu genç kadın, hükümdarı zehirleyerek halkına kurtuluş yolunu açar. Burada Cavad, sadece bir özgürlük mücadelesini değil, aynı zamanda bir halkın direnişini ve adalet arayışını da sembolize eder (Cavad, 1991: 128).

Ahmed Cavad'ın bu eseri, Sovyetler Birliği'nin egemenliğine karşı duyduğu derin öfke ve hayal kırıklığının yanı sıra, halkın özgürlüğü için verdiği mücadeleye olan inancını da yansıtmaktadır. “Sesli Kız”, aynı zamanda Azerbaycan'ın ve tüm Türk milletlerinin tarihsel bağımsızlık mücadelesinin, sembolik

bir anlatımı olarak da değerdendirilebilir. Cavad, bu eserinde hem geçmişteki halk kahramanlıklarına hem de Sovyet işgali altında halkın yaşadığı baskılara dair derin bir eleştiri sunar.

*“Azadlıq” eřidincə
Gülümsəmə belə şad;
Saranın məmləkəti
Köhnə mənada azad.
Orda hər şey asılı
Qan içən bir kraldan,
Sor orda hürriyyəti
Baftalı generaldan.
Yoxsullar o ölkədə
Özgəyə can vermədə.
Hürriyyətin barını
Tox qarınlar dərmədə.
Sən ancaq istibdadın
Eřitmişsən adını;
Bax, alnımda izi var*

Görmüşəm mən dadını (Cavad, 1991: 148).

Öngörü mü, yoksa realizm mi? Aslında bu iki kavram, birbirinden tamamen bağımsız değıl, aksine birbiriyle örtüşen ve birbirini tamamlayan unsurlar olarak değerdendirilmelidir. Zira, her ikisi de toplumların, bireylerin ve tarihin doğru bir biçimde analiz edilmesi için gerekli olan bir perspektife dayanır. Öngörü, geleceğı dair tahminlerde bulunmayı ve bu tahminlerin ışığında kararlar almayı gerektirirken realizm, bu tahminlerin ve kararların, mevcut gerçeklikten ne denli etkilenererek şekillendiğini vurgular.

Özellikle Karabağı ve Doğı Anadolu gibi stratejik bölgelerde kurulan karmaşık ve etin siyasi oyunlar hem yakın hem de uzak dönemin politik ve toplumsal yapılarının birer yansıması olarak değerdendirilebilir. Bu bölgelerdeki siyasi manevralar, yalnızca geçmişte yaşanmış olanlarla değıl, aynı zamanda gelecekteki olası gelişmelerle de doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla, bu çirkin oyunların arkasındaki aktörlerin kimliği ve onlara ait politik stratejiler, yalnızca o anın gerçekliğini değıl, aynı zamanda tarihî yeniden şekillendirebilecek potansiyele sahip bir vizyonu da temsil etmektedir. Bu bağlamda, öngörü ve realizm arasındaki ilişkiyi anlamak, sadece o dönemin siyasi durumunu çözümlemekle kalmaz, aynı zamanda geleceğı yönelik olası adımlar ve stratejilerin ne denli derinlemesine düşünülmesi gerektiğini de gösterir. Bu tür stratejik hesaplamalar, yalnızca bugünün değıl, yarının da şekillenmesinde belirleyici-

ci bir rol oynar. Sonuçta, Karabağ ve Kars gibi yerlerdeki siyasi ve askeri planlar, büyük ölçüde uzun vadeli bir analiz ve toplumların geleceğini etkileme amacı taşır. Bu da öngörü ile realizmin birbirini tamamladığı, sürekli bir etkileşim içinde olduğu bir yaklaşımı gerektirir.

Ahmed Cevad'ın eserlerinde işgal temasına yalnızca “Sesli Kız” poemasında değinildiği ifade edilse de bu görüş tam olarak doğru değildir. 1915 yılında Rus İmparatorluğu'nun egemenliği altındaki Doğu Anadolu'ya yaptığı ziyaret, onun millî duyarlılığının bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Şüphesiz, Azerbaycan'ın işgali ve bağımsızlık mücadelesi üzerine kaleme alınan en ilgi çekici eserlerden biri, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin şairi Ahmed Cavad'ın “Sesli Kız” adlı eseridir. “Sesli Kız”ın yazıldığı tür üzerine yapılan tartışmalara ve varsayımlara akademisyen B. Nəbiyev, şu şekilde son noktayı koymuştur: “Bana göre “Sesli Kız”, mükemmel bir konuya dayanan epik bir poema olarak tanımlanabilir...” (Nəbiyev, 2004: 87).

Yaklaşık 780 mısradan oluşan bu poema, 1928-1929 yıllarında kaleme alınmış ve “tarihî geçmişe başvuru” yöntemiyle yazıldığı için (Nəbiyev, 2004: 54), uzun bir süre edebî analiz açısından ihmal edilmiştir. “Sesli Kız”, mekân ve zamandan adeta bilinçli olarak yoksun bırakılmış bir eserdir; yeterince açık işaretler bulunmasına rağmen, eserde yer alan kanlı işgal sahneleri, herhangi bir mekâna ve zamana ilişkilendirilebilecek şekilde geniş bir genelleme yapılarak yorumlanabilir. Şair için esas olan, zalim veya kahramanın vatani değil, onların gerçekleştirdiği eylemleridir. Eserde, Hakan, vezir, şeyh, rahip, başkatiptip, cellat, dansçılar, kahramanlar, çocuklar ve kadınlar gibi pek çok zengin karakter yer almaktadır. Ancak bu karakterlerin yer aldığı detaylar, eserin mekânının Azerbaycan olduğuna dair bir izlenim yaratmaktadır.

Saçaqlı xalılarla

Bəzəndi bağlı çarşı,

Bayraqlı minarələ

Yüksəldi göyə qarşı,

Kəlisə qülləsində

Çalındı zorba çanlar. (Cavad,1992: 89)

Azerbaycan, hoşgörü ve dinî-kültürel çeşitliliğiyle tanınan bir ülkedir; burada, neredeyse her büyük şehirde hem camiler hem de kiliseler bulunmakta, farklı inançların bir arada barış içinde varlık gösterdiği bu topraklar, çok kültürlülüğün ve karşılıklı saygının örneğini sergilemektedir. Ancak bu durum, mekânı belirlemek için yeterli bir gösterge değildir. Mekânın sınırlarını çizen diğer faktörler ise şairin eserinde dile getirdiği tarihî olgulardır: Kanlı bir hükümdarın, uzun bir kuşatma sürecinin ardından ele geçirdiği, katliamlar ve

yağmalarla harabe hâle getirdiği, halkını kutlamaya zorladığı bir ülke... Nihayetinde, işgalci, ele geçirdiği ülkenin en “zayıf” ve en “narın” sakini olan Sara tarafından zehirlenerek öldürülür. Şairin eserindeki işaretler ve olgular son derece açık bir biçimde ifade edilmiştir: “seyrek sakallı” (Cavad, 1992: 92) Hakan Ağa Muhammed şah Kaçar’ı, “zavallı mağlup ülke” (Cavad, 1992: 85) ifadesiyle Karabağ Hanlığı’nı tanımlar. Aslında geniş bir projeksiyonla, XX. yüzyılın 20’li yıllarında işgal edilen ve “yükselme” [Rəsulzadə, 1997:56] inancının dile getirildiği Azerbaycan’dır. Tüm eserleriyle Ali Bey Hüseynzade’nin geliştirdiği Türkçülük ideolojisine hizmet eden A. Cavad’ın yaratıcı konseptinde hem kişisel hem de toplumsal yaşamında boyun eğmek, mağlup olmak ve ideallerinden vazgeçmek gibi bir teslimiyetçilik söz konusu değildir. Aksine, sonuna kadar mücadele etmek, yarına umut ve inanç taşımak, onun yaratıcı dünyasında bir leitmotiv olarak belirginleşmektedir.

*Ben bir Turan yolçusuyam, əlimdə bir sönük məşəl,
Aman, şeirim, hümmət eylə, aman,təbim, bir qanad çal!
Turan öylə bir müqəddəs Kəbədir ki, hər bir daşı
Kölgəsində düşər yerə Türkün əgilməyən başı!* (Cavad,1992: 24)

Elbette, A. Cavad’ın, ülkesinin işgalini ele alırken yalnızca Kaçar işgalinin edebî ve metaforik bir yansımasıyla sınırlı kaldığını kabul etmek zor bir durumdur. Şairin eserleri, bu sınırlı perspektiften çok daha fazlasını içermekte ve sadece belirli bir dönemi değil, aynı zamanda geniş bir coğrafi ve tarihsel bağlamda Azerbaycan’ın genel işgal ve bağımsızlık mücadelesini yansıtmaktadır. Cavad’ın dizeleri, okuyucuyu yalnızca bir zaman dilimine değil, aynı zamanda kolektif bir aidiyet ve direniş duygusuyla yönlendiren bir işlevsellik taşır. Bu yönüyle, şairin eserleri, metaforik bir dil aracılığıyla ulusal bilinç ve bağımsızlık arzusunun derinliklerine inmektedir.

*Bütün şəhər silkinib...
Əsər qoymadı pasdan,
Dünənki matəm hanı?
Doğrudan çıxdı yasdən.
Düşmən şahın gəlişi
Qanuni bayram oldu.* (Cavad,1992: 87)

Cumhuriyetin çöküşünden sonra 28 Mayıs’ın 28 Nisan ile değiştirilmesi ve Azerbaycan’ın işgalinin yıllarca zorla bayram olarak kutlanması, şiirsel eserde oldukça ayrıntılı bir şekilde yansıtılmaktadır. Bu değişim, toplumsal hafızada derin izler bırakmış ve dönemin ideolojik ve siyasi atmosferini yansıtmaktadır. Poemada, bu sürecin eleştirisi, halkın yaşadığı acıların ve bu kara dönemin toplum üzerindeki etkilerinin ortaya konulmasına yönelik bir çaba olarak ortaya çıkmaktadır.

*Qaldı bütün kənardə
Can verənlər, ölənlər.
Satışı təsdiq etdi
Tox qarınla gülənlər. (Cavad,1992: 93)*

Sovyet dönemi, Cafer Cabbarlı və Celil Memmedkuluzadə'nin mənəvi çöküşünə və nihayətində ölümlərinə səbəp olmuş; Hüseyn Cavid, Ahmed Cavad, Mikayıl Müşfik, Yusif Vəzir Cəmənzəminli və daha bir çox edebî şəxsiyyəti baskıların girdabına sürükleyərək yok etmişdir. Ancaq bu dönemin, əsərin sonunda "iyi zamanlar, kəşisiz ölkə" olaraq yüceltilməsi (Cavad, 1992: 100), tarixin trajik bir ironisi olaraq kəşiməzə çıkmaktadır. Yaklaşık yüz yıl önce kaleme alınmış bu ifadələri açıqlamaya çalışmaq ya da onları məzər göstərmək hem tarixsel gerçəkliliklə hem də edebî tutarlılıqla bağdaşmaz. Konuyu irdelemək adına, "Ahmed Cavad nədən böyle yazıyordu?" sorusu önəm kəşimaktadır. Tüm çarpıklıklara rağmen, acaba ilk beş yıllık kalkınma planlarında sanayi və kolhoz inşasında əldə edilən sınırlı bəşarılar mıydı bu tür söylemləri tetikleyen? Yoksa rejimin tüm baskılarına kəşim, Ahmed Cavad kəndi halkının geleceğini "yenilerin" faaliyetlərindəki bəşarılarda mı görüyordu? Bunu net bir şekilde ifade etmək zordur (Rəsulzadə, 1997: 94).

Ancaq, şairin gerçək düşüncələrini anlamak için sadece birkaç satır geriye dönmək və onun kəndi sözlerine kulak vermək yeterlidir. Bu yaklaşım hem dönemin zorlu şartlarını hem də yazarın içinde bulunduğru psikolojik və sosyal baskıları daha iyi anlamamıza olanak tanır. Şairin əsərindəki ifadələri tarixsel bağlamından koparmadan değerlendirmek hem metin içi tutarlılığı hem də edebî eleştirinin bilimsel niteliğini korumak adına gereklidir.

*"Azadlıq" eşidincə
Gülümsəmə belə şad;
Səranın məmləkəti
Köhnə mənada azad.
Orda hər şey asılı
Qan içən bir kraldan;
Sor orda hürriyyəti
Baftalı generaldan.
Yoxsullar o ölkədə
Özgəyə can vermədə.
Hürriyyətin barını
Tox qarınlar dərmədə. (Cavad,1992:99)*

Cesur bir yaklaşım gibi görünse də bize göre, tarihî metaforik bir şekilde betimleyen və Ahmed Cavad'ın edebî yaratıcılıqla meşgul olduğru dönemde

oldukça popüler olan Kaçar konusu, “Sesli Kız” poeması için bir leitmotiv olarak seçilmiştir. Bu seçim, dönemin baskıcı ve zorlayıcı koşullarında, işgal ve haksızlıklara karşı dolaylı bir itiraz yöntemi olarak değerlendirilebilir. Sanatçılar, doğrudan eleştirinin imkânsız olduğu bir ortamda, tarihsel temalar aracılığıyla çağdaş sorunları işaret etmeye çalışmışlardır.

Nitekim, Samed Vurğun’un “Vagif” piyesi, kanlı baskılardan ve toplumsal adaletsizliklerden söz etmek için bir vesile niteliği taşıırken, Yusif Vezir Çemenzeminli Ağa Muhammed Şah Kaçar dönemini yansıttığı eserlerinde aslında “İki od arasında” kalan, imparatorluk tarafından işgal edilen Azerbaycan’ın dramını anlatıyordu. Her iki yazar da tarihî geçmişi edebî eserlerinde sembolik bir kalkan olarak kullanarak, dönemin zulüm ve adaletsizliklerine karşı sanatsal bir direniş sergilemişlerdir.

Bu bağlamda, Ahmed Cavad’ın “Sesli Kız” poemasında Ağa Muhammed Şah Kaçar temasını seçmesi, sadece tarihsel bir hikâye anlatmak değil, aynı zamanda kendi dönemindeki toplumsal ve siyasi gerçekliklere işaret eden çok katmanlı bir anlatı kurma çabası olarak da okunabilir. Sanatçıların, tarihsel metaforlar ve dolaylı anlatılar aracılığıyla seslerini duyurma çabası, edebiyatın bir direniş aracı olarak önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Ağa Muhammed Şah Kaçar dönemini konu alan ve yaklaşık olarak aynı edebî döneme ait eserlerde, tarihsel geçmişin modern ortama inceliklerle entegre edilmesi dikkat çekicidir. Bu eserlerde, tarihî olaylar ve karakterler aracılığıyla çağdaş meseleler metaforik bir anlatımla ele alınmakta, geçmişin günümüzle kurduğu çok katmanlı bağlar vurgulanmaktadır.

A.F. Losev’in inkorporatif düşünce teorisi de bu durumu destekler niteliktedir. Losev, teorisini şu şekilde özetler: “Belirli bir kavram için önemli ve doğru olanlar, mekân-zaman açısından o kavrama yakın olan diğer anlayışlar için de geçerlidir” (Cavad, 1992: 270). Bu yaklaşım, tarihsel gerçekliklerin ve sembollerin edebî eserlerde sadece geçmişe değil, aynı zamanda şimdiki zamana da hitap etmesine imkân tanımaktadır.

Ahmed Cavad gibi Ağa Muhammed Şah Kaçar fenomenine yönelen tüm sanatçılarda, tarihî-edebî sürecin metaforik analiz ve yeniden canlandırma prensipleri ön planda yer almaktadır. Samed Vurğun’un “Vaqif” piyesinden Yusif Vezir Çemenzeminli’nin eserlerine kadar birçok edebî örnekte, tarihî konular üzerinden dönemin toplumsal ve siyasi gerçekliklerine dair örtük eleştiriler yapılmıştır. Bu eserlerde, geçmişin travmaları ve tarihî kırılma noktaları, çağdaş okuyucuya, rejimin baskıcı politikalarına dair dolaylı ama güçlü mesajlar iletmek için kullanılmıştır.

Sonuç

Bu makale, 20. yüzyılın ilk yarısında Azerbaycan şiirinde tarihî kahramanların işlenişini, özellikle Mikayıl Müşfik ve Ahmed Cavad'ın eserleri üzerinden ele almıştır. Araştırma, edebiyat ve ideoloji arasındaki derin ilişkiyi ortaya koyarken, tarihî figürlerin sadece geçmişin yansıması olarak değil, aynı zamanda çağdaş siyasi baskılara ve toplumsal sorunlara karşı bir direniş simgesi olarak kullanıldığını göstermiştir.

Mikayıl Müşfik'in sosyalist realizm çerçevesinde yazdığı eserlerde, ideolojik temalar kadar bireysel özgürlük ve adalet arayışları da ön plana çıkmıştır. Özellikle sosyalist toplumun ideallerini işlerken, bireyin iç dünyasını ve toplumla olan çatışmalarını metaforik bir dille yansıtmıştır. Ahmed Cavad ise "Sesli Kız" poemasında Ağa Muhammed Şah Kaçar temasını kullanarak, Sovyet rejiminin baskıcı politikalarına dolaylı bir eleştiri getirmiştir. Cavad, tarihî kahramanların cesaret ve direnişini halkın mücadele ruhunu canlı tutmak amacıyla işlemiş, eserlerinde vatan sevgisi ve özgürlük temalarını güçlü bir şekilde vurgulamıştır.

A.F. Losev'in "inkorporatif düşünce" teorisi, tarihî ve mitolojik figürlerin modern şiirdeki metaforik anlatım gücünü anlamada önemli bir çerçeve sunmuştur. Bu teori doğrultusunda, tarihî kahramanlar yalnızca geçmişin birer simgesi değil, aynı zamanda toplumun geleceğine dair bir umut kaynağı olarak değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak, Mikayıl Müşfik ve Ahmed Cavad'ın eserleri, dönemin siyasi ve toplumsal baskılarına karşı estetik bir direniş aracı olmuştur. Şairler, tarihî kahramanların cesaret ve özgürlük mücadelelerini, çağlarının ideolojik ve toplumsal koşullarına uyarlayarak, edebiyatın yalnızca bir sanat formu değil, aynı zamanda toplumsal eleştiriyi mümkün kılan güçlü bir araç olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda, Azerbaycan şiiri, ideolojik baskılar altında bile edebiyatın direniş ve umut taşıyan doğasını koruyarak, halkın millî bilincini ve özgürlük tutkusunu canlı tutmayı başarmıştır.

KAYNAKÇA

- Bünyadov, Z. (1993). *Qırmızı Terror*. Bakı: Azərneşr.
- Broytman, S. N. (2004). Liricheskiy subyekt. In L. V. Chernets (Ed.), *Vvedeniye v literaturovedeniye: uchebnoye posobiye* (ss. 310-321). Moskva: Vysshaya shkola.
- Broytman, S. N. (2008). Liricheskiy subyekt. In N. D. Tamarchenko (Ed.), *Poetika: slovar' aktual'nykh terminov i ponyatiy* (ss. 112-114). Moskva: Izd-vo Kulaginoy; Intrada.
- Buran, A. (2010). *Kurşunlanan Türkoloji*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Buran, A. (2020). Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'da edebî mahkemeler. *VII. Uluslararası Türk dünyası araştırmaları sempozyumu*. Niğde. ss. 253-263
- Cavad, Ə. (1992). *Seçilmiş əsərləri* (I cild). Bakı.

- Cavad, Ə. (1992). *Seçilmiş əsərləri* (II cild). Bakı.
- Cavad, Ə. (1992). *Cavad* (tərtibçi: Əli Saləddin). Bakı.
- Cavad, Ə. (1991). *Sən ağlama, mən ağlaram*. Bakı: Yazıçı
- Əhmədli, B. (2024). *XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi*: Bakalavr və magistrələr üçün dərslik (Cild 2). Bakı: Qanun nəşriyyatı.
- Ələkbərli, M. (1936). Sosializm realizmi uğrunda mübarizə. *İnqilab və mədəniyyət jurnalı*, (4-5).
- Həbibbəyli, İ. (2019). *Azərbaycan Ədəbiyyatı Dövrləşdirmə Konsepsiyası və İnkişaf Mərhələləri*. Bakı: Elm.
- Həsənov, C. (1991). "Ağ Ləkə"lərin Qara Kölgəsi. Bakı: Gənclik.
- Qasimov, C. (2020). *Siyasi Repressiya: Həyatda və Ədəbiyyatda*. Bakı: Elm və Təhsil.
- Qasimov, C. (2012). *Ədəbi Məhkəmələr*. Bakı: Zərdabi LTD.
- Lessinq, Q. E. (1953). *İzbrannye proizvedeniya*. Moskva.
- Lokkart, L. (2013). *Nadir şah*. Bakı.
- Losev, A. F. (1982). *Znak, simvol, mif*. Moskva: Nauka.
- Macherey, P. (1978). *A Theory of Literary Production* (G. Wall, Trans.). Routledge & Kegan Paul.
- Musalı, N. (2018). Kaçarlar Döneminde Türk Kimliği ve Türkçenin Konumu Meseleleri Üzerine. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 131-171.
- Musalı, V. (2014). Tezkireçiler Xanedanı. *Türük Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 179-192.
- Musalı, V. (2024). Bağımsızlık Dönemi Azerbaycan Şiirinde Mehmet Emin Resulzade İmaju. *Söylem Filoloji Dergisi*, 9(2), 648-680. ,
- Musalı, V. (2023). Bağımsızlık Dönemi Azerbaycan Edebiyatında Klasik Geleneğin Devamı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 63(1), 771-826.
- Müşfiq, M. (1972). *Seçilmiş əsərləri* (II cild). Bakı.
- Nəbiyev, B. (2006). *Xəzan vurmasın*. Bakı: Elm.
- Nəbiyev, B., & Salmanov, Ş. (2003). *Ədəbiyyat 9-cu sinif*. Bakı.
- Sabir, M. Ə. (2007). *Seçilmiş əsərləri* (tərtibçi: Xəlil Yusifli). Bakı.
- Uygur, E. (2005). Sosialist Realizm Kavramının Ortaya Çıkış Süreci. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (9), 23-30.
- Vurğun, S. (2004). *Seçilmiş əsərləri* (I cild). Bakı.